

NIŻELI (127) *cn*

-ż- (118), -z- (9) [w tym *rkp.* (5)].

e jasne.

Sł *stp* notuje, *Cn s.v. niż*, *Linde XVIII w. s.v. niż*.

1. Uwydatnia stosunek porównawczy o różnym stopniu nasilenia określeń cech, stanów i czynności: od, od tego jak (57) :

a. Między częściami zdania lub oznajmieniami (bez formy osobowej czasownika), zawsze po stopniu wyższym przymiotnika lub przysłówka; *quam PolAnt, Vulg, Cn* [w tym *po: lepiej (a. lepszy) (9), więcej (a. większy) (9), mniejszy (2)*] (37) : *abyście łobie dary pańskie wiecy [!] ważyli niżeli iá MurzHist R4v; Zález niewiętżá rzecz żywot nizeli łtrawa? i ciało niżli odżienie [nonne anima plus est esca (marg) quam esca (-) et corpus indumento? (marg) plus quam vestimentum (-)]? MurzNT Matth 6/25, Luc 7/28; GliczKsiąż G2v; GrzegRóżn K2v, L3, L3v; KwiatKsiąż Fv, M4v, N2v, N3v; LeovPrzep C3v, F4; dáleko iełt lepiej śiedzieć w więżeniu/ niżeli być w wiekuiftych mękach [!] Piekelných KuczbKat 334; Prośże mu y krolełtwa/ ponieważ on łtárłzy brát moy niżeli ia [frater meus magnus (marg) maior (-) prae me (marg) est (-)] BudBib 3.Reg 2/22; Liepłza iełt powiáda Eclefiáftic śmierć á niż gorłky żywot y odpoczynienie wieczne: niżely chorobá długa. BiałKaz C; Oczko 17v; CzechEp 14, 66; ReszHoz 133; powiáda/ iż iełt lepłzy y zacnieyłzy ośieł/ niżeli pijánicá káždy WerGość 214; OrzJan 20, 38, 41; Szczęśliwłza iełt rzecz dáwáć/ niżeli brác [Beatius est magis dare quam accipere]. WujNT Act 20/35, 1.Cor 7/9, s. 63, 143; PowodPr 21, 82.*

Przysłowia: dáleko prziftoinieyłza rzecż yełt/ milczieć niżeli mowić. KwiatKsiąż C3.

pomniác ná onę łtárodawná Polłká przypowieść. Lepłzy chleb s łolá z dobrá wolá/ Niżeli Márcypan zá niewolá. KwiatOpis A2v.

będzie lepłzy Wigiláncyulz pies żywy/ niżeli on lew zmárłty? LatHar 330.

Wyrażenie: »więcej przenikájący, przerażliwłszy niżeli miecz« (1:1): GrzegRóżn J3v; Boć żywe iełt łłowo Boże y łkuteczne/ y przerażliwłze niżeli włzeláki miecz po obu łtron ołtry [penetrabilior omni gladio ancipiti] WujNT Hebr 4/12.

a. Przy zaprzeczoným stopniu wyższym przymiotnika lub przysłówka uwydatnia stosunek łączno-porównawczy: *jak* (2) : boię łie żeby czálem nieprzyiáciel ták przeważny/ nie lepiej wiedział co łię známi dzieie/ niżeli my łámi. PowodPr 73; Ten hándel máłto lepłzy iełt niżeli owo Sacrilegium, ábo kupno Iudałzowo. KlonWor 15.

b. Między zdániami, druga porównywana treść wprowadzana przez „niżeli” podana jest w osobnym zdánia, zawsze nawiáżującym do stopnia wyższego w zdánia głównym: *od tego jak(i); quam PolAnt* [w tym *do: więcej (a. większy) (6), barziej (2), lepiej (2)*] (12) : ktore łsprawy z łamych rzecży dáleko lepiej mogá być poznane/ niżeli by mogły być zmowy wyrozumiane KwiatKsiąż O4v; SarnStat C4v; KuczbKat 395; WujJud 77; lepiej (iełt) abym iá dáł tobie niżeli bym iá dáł mężowi inłzemu [Bonum dare me eam tibi prae dare me eam (marg) Melius est ut dem tibi, quam dem eam (-) viro alteri] BudBib Gen 29/19; SkarŻyw 189, 284; OrzJan 38 [2 r.]; LatHar 372 *marg*; prowadzili rozliczne łwe błędy [...] twierdząc/ iż krzełt nie gładzi grzechow: y nie czyni człowieká áni czyłtzym/ áni łpráwiedliwłzym/ niżeli był pierwey WujNT 13; SiebRozmyśl H4v.

A. Człon (lub człony) porównania stanowią określenia czasu (5) :

a. Występuje po lub przed okolicznikiem czasu także mającym charakter oznajmienia (2) : zaktorich [województw] Panowania gorzei niżeli zapierwżich belo *PaprUp* A4.

Połączenie: »przed tym niżeli« (1): Wzyall thefz tham v Zuchowłkiewy kołchki byali krolikowe przed thym nyzeli lyethnyk *LibMal* 1547/127v.

b. Wprowadza zdanie podrzędne czasowo-porównawcze, także z odcieniem potencjalno-warunkowym (2) : ábyś zle o miłosierdziu Bożym trzymájąc á wnim wąpiąc/ w cięższy grzech nie wpadł/ niżeliby brátá rodzzonego zabił. *SkarŻyw* 168; *OrzJan* 135.

c. Wprowadza zdanie podrzędne czasowo-porównawcze z odcieniem przeciwstawienia (1) : Rychleyby oko rołpułtne połtrzedz łie mogło w nieprzyłtoyności/ ktorą ná bruku pierwey przepátruie/ y od niey łie pohámowác: niżeli gdy tákíe połtráchy w polu dáleko łtoią. *PowodPr* 80.

B. Człon (człony) porównania stanowią określenia miary (3) :

a. Wprowadza okolicznik miary, wyjaśniający liczbowo wielkość sygnalizowaną stopniem wyższym; *quam Cn* (2) : zową ten kłafztor *Conuertitarum*: á bywa w nim więcej niżeli łto ołob *ReszHoz* 130, 119.

β. Występuje między okolicznikami miary, z odcieniem przeciwstawienia (1) : w kościele wolę pięć łłow według wyrozumienia mego powiedzcie ábych y drugie náuczyl: niżeli dzieśięć tyśięcy łłow obcym ięzykiem [*volo quinque verba sensu meo loqui, ut et alios instruam, quam decem milia verborum in lingua*]. *WujNT* 1.*Cor* 14/19.

2. Uwydatnia stosunek przeciwstawny: a nie (jak) (54) :

a. Między częściami zdania, także mającymi charakter oznajmien (bez formy osobowej czasownika) (30) :

a. Występuje przy stopniu wyższym przymiotnika lub przysłówka [w tym przy: więcej (12), raczej (a. radniej) (3), lepiej (2)] (21) : *MurzNT* 76; *GliczKsiqz* M2; Y owłzem by łwoiey Sofiftyki łtrzegli/ lepiejby mułieli Bogá zwác/ vnitas ábo Iedność niżeli Troyca *GrzegRóżn* L4, J3v, L3v; lepiej by im ARyłtotelełá [...] łłuchác: niżeli nie vmieiętnych y vpornych łudzi głupiego mnmánia. *LeovPrzep* a2v, b; Więcej ma pátrzyć chriștiánin ná łwá powinność, niżeli ná cudzą złość. *CzechEp* 88 *marg*, 67; *NiemObr* 142; *PaprUp* G4v; *ActReg* 1, 126; któż tákowi iefł/ któryby to wálzć przymiérze rádniey przymiérzem názwác miał/ niżeli pokrytą obłudą *OrzJan* 113, 13, 40, 42; Ewángelią [apostołowie] piłáli ráczey ná łercách/ niżeli ná księgach. *WujNT* Xxxxx2; *PowodPr* 6, 50; *KlonWor* 23.

β. Występuje po „in(sz)y”, „inaczej”, „zinqd” wprowadzając wyjaśnienie sygnalizowanej przez nie odmiennosci (4) : że dáleko w innym zmyłle niżeli oni vzywał tych łłow zówzdy Kołcioł Boży *SarnUzn* Bv; *KuczbKat* 105; *OrzJan* 72.

1) Wprowadza wyjaśnienie odmiennosci zlokalizowanej w czasie (1) : A gdy inłzého dnia niżeli we Wtorek tráfi łie dzień S. Bártłomieia *SarnStat* 727.

γ. Występuje po „woleć” [w tym po: woleć radniej (1)] (5) : *WerKaz* 305; *OrzJan* 86, 107; że wolał ono dziećię przyładzić miłosiernéy mátce, niżeli onéy okrutnicy, co mówiłá, áni mnie áni tobie. *SarnStat* 1262, 1306.

b. *Między zdaniem (4)* : z kogo Bog więcej kontent/ jeśli nie z tego/ kto nie znając go/ ani mu wiary obowiązuje/ nabożeństwą swego choć złego we wzem przestrzega aż do vmoru: niżeli ten/ kto Bogą poznawłszy/ y wiare fwą mu w iedności poprzyślągłszy/ zaśię ią odmienia/ łamie *PowodPr* 15.

a. *Nawiązuje do „in(ak)szy” w zdaniu głównym, wprowadzając wyjaśnienie sygnalizowanej przez nie odmiennosci; atque, quam Cn (3)* : GrzegRóżn J4v; gdy widział ich niepoślufzeństwo/ á inákłze myśli/ niżeli pułtelnikom y łługom Bożym przyštoi/ poźedł od nich *SkarŻyw* 167; *LatHar* 250.

A. *Wprowadza składnik przeciwstawienia uwydatniając kontrast z tym, co być (nie) powinno: zamiast (20)* :

a. *Między częściami zdania, także mającymi charakter oznajmień (bez formy osobowej czasownika) (9)* :

Połączenie: »pirwej ... niżeli« (1): Oddal od siebie niezmierny á niebáczny łmutek Iudałzow/ ábyś fię zniego pirwey do powrozá/ niżeli do miłóšierdzia Bożego niewćiekł. *SkarŻyw* 168.

a. *Występuje po stopniu wyższym przysłówka (2)* : A czemu rozumu w obáleniu Bogow fwych lepiej nie náłładuią/ niżeli ku fthánowieniu ich? *GrzegRóżn* K2v.

Przysłowie: Lepycyći być dobrem chłopem niżeli złem/ yáko Polacy mowya/ popem. *GliczKsiąż* O6.

β. *Występuje po stopniu równym przysłówka (1)* : kthorym miłó yeft miłófnice myeć/ á s nimi w fwey woli y w pfoyce myeślzkác/ niżeli fwą włafną oddaną z Bogá á ludzi dzyerzeć *GliczKsiąż* B7.

γ. *Występuje po „woleć” [w tym po: radniej woleć (1)] (5)* : *MurzHist* O; Mądry tedy pan [...] w fludze godnem á w wczonem człowyeku woli fię kochác niżeli pów głałkác/ mułkác/ á koni tuczyć. *GliczKsiąż* N6v; *WerGość* 211; *OrzJan* 137; KTo fię náuczy lewą ręką robić [...] woli ią dokońcá robić póki żyw/ niżeli práwą fię przyuczyć znowu *SarnStat* 550.

b. *Między zdaniem: zamiast (aby) (11)* : że rodzicy prze zuchwálłtwo dzyeći fwych/ przychodzą ku wyełkim łzkodam/ fráfunkam y zámutkam/ ták iż drugi fyn od oycá to vflyłfy/ boday fię był nigdy nie vrodził/ niżelim ya kyedy cyebye ták vznał. *GliczKsiąż* F7v; *GrzegRóżn* E2v.

a. *Nawiązuje do stopnia wyższego przysłówka występującego w zdaniu głównym [w tym do: lepiej (4), radniej (1)] (6)* : Lepyeyći go dáć do łzkoły niżeliby myał po polach/ vlicach/ bąki łtrzelać *GliczKsiąż* K2v, P3v, P4; Pożyteczniey ieft iemu/ gdyby żárná ośle włożono ná łzyię iego/ y wrzuconoby do morzá/ niżeliby obráził iednego z máłych tych [*Expedit (marg) Utilius est (-) illi, si mola asinaria circumponatur circa collum eius et proiiciatur in mare, quam ut scandalizet unum parvorum istorum*]. *BudNT Luc* 17/2; *PowodPr* 57.

Połączenie: »iż ... niżeli« (1): Lepycy iż fię dołtánye z dobrego náuczycyela do żywotá wiecznego/ niżeliby tu ná tem fwyecye nápiwłfy fię odłfczepyeńłtwá álbo błędu zá inłfemi Heretykámí isć myał *GliczKsiąż* L5v.

β. *Nawiązuje do stopnia równego przysłówka występującego w zdaniu głównym (1)* : Iełli Więc ręka twoia abo noga twoia gorłzycię [!] odetni ią a zarzuć od siebie dobrzeć (*marg*) lepięi (...) téłz tobie chromęm abo włomnęm wniść ku żywotowi/ niżeliby dwie ręce abo nodze maiąc miał być wrzuczon wogień wieczny [*pulchrum (marg) bonum (-) tibi est ingredi ad vitam claudum vel mancum, quam duas manus vel duos pedes habentem, iaci in ignem aeternum*] *MurzNT Matth* 18/8.

γ. Nawiązuje do „woleć” podanego w zdaniu głównym (2) : Woli to myć y tego nábywác czegoby mile á rołkołfnye vzył/ niżeli czegoby s poćciwołcyą á w myerze vzył. *GliczKsiąż* F; *OrzJan* 95.

3. Uwydatnia stosunek czasowy (16) :

A. Wprowadza zdanie podrzędne czasowe, określające czynność późniejszą, następczą w stosunku do zawartej w zdaniu głównym: *nim* [w tym: w antepozycji (1), w interpozycji (6), w postpozycji (8)] (15) : *KuczbKat* 90, 135; wspomniał Piotr łowo Pánłkie/ iáko mowił (iemu) iż niżeli kur zápoie/ záprzyłz fię mnie trzy kroć [*Quia prius gallum cantare (marg) quam gallus cantet (-) negabis me ter*]. *BudNT Luc* 22/61.

Połączenia: »drzewiej (...) niżeli« (3): iż wáfzá kró: M. [...] ftárác fię pilnie małz/ iákobyś Niemce drzewiéy pogodził/ niżeli Turek tu przyedzie *OrzJan* 133, 93, 132.

»naprzod (...) niżeli« (2): *GrzegRóżn* B3v; káźdi naprzód poyrzy ieśli nie v niego gore/ niżeli fię pyta gdzie fię zágorzało. *PowodPr* 80.

»pi(e)rwej (...) niżeli« (4): *GliczKsiąż* I4v; *HistRzym* 83; kto Rzymian wiáry náuczył pierwey niłzi Páweł S. do nich piłał/ y pierwey niżeli do Rzymu przyiechał *SkarJedn* 86; *OrzJan* 10.

»przed tym niżeli« (3): *LibMal* 1546/116v; vwielb mię ty oicze v łamego siebie/ tą chfąą ktorąm miál v ciebie przedtym niżeli świat był [*ante (marg) prius quam (-) mundum (marg) mundus fieret (-) MurzNT Ioann* 17/5; *GliczKsiąż* G5v.

B. Czynność określona w zdaniu podrzędnym, wprowadzanym przez „niżeli”, wyznacza kres trwania tej, o której mowa w zdaniu głównym: do momentu aż (1) : Dobrze vmrzeć/ to záwždy ná bączności miálá/ Niżeli ią zdrętwiála śmierć nam oderwálá. *WisznTr* 15.

Cf NIŻLI